

Леся Миколаївна ЛИСЬКОВА

кандидат економічних наук, доцент ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
ORCID ID: 0000-0001-6304-7445
E-mail: luskoval@ukr.net

Юлія Сергіївна ЗАВАДСЬКА

кандидат економічних наук, Head of Direct Publishers partnerships, Admixer
ORCID ID: 0000-0003-3424-0873
E-mail: Juliya.zavadaska@gmail.com

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ТОРГОВЕЛЬНО-ІНТЕГРАЦІЙНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ

Лиськова, Л. М. Диверсифікація торговельно-інтеграційних відносин України [Текст] / Леся Миколаївна Лиськова, Юлія Сергіївна Завадська // Український журнал прикладної економіки. – 2020. – Том 5. – № 4. – С. 155–162. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. В умовах відкритої економіки диверсифікація міжнародних торговельно-інтеграційних відносин є одним із домінуючих факторів зниження невизначеності зовнішнього середовища. Процес інтегрованості України у світову економіку активізувався після здобуття країною незалежності та супроводжувався чисельними турбулентностями внутрішнього та зовнішнього середовища. Стратегічним завданням для України наразі є напрацювання та впровадження виваженої зовнішньоекономічної стратегії щодо створення конкурентоспроможної економіки й обґрунтування заходів, спрямованих на зниження її чутливості до зазначених несприятливих умов за рахунок вдосконалення механізмів зовнішньоекономічної діяльності країни.

Метою роботи є комплексна оцінка диверсифікації вітчизняних торговельно-інтеграційних відносин із урахуванням турбулентності міжнародного економічного простору.

Результати. Проаналізовано основні показники та індикатори диверсифікованості міжнародних торговельно-економічних зв'язків України, на основі чого виокремлено її ключові чинники, що мають специфічний контекст та географічний характер. Виявлено основні проблемні питання розвитку вітчизняної зовнішньої торгівлі у розрізі зовнішніх та внутрішніх факторів. Розглянуто структуру та динаміку просторової та товарної диверсифікації торговельно-інтеграційних відносин України. Систематизовано основні напрями збільшення експортного різноманітності товарних потоків та окреслено завдання щодо розширення торговельно-економічних зв'язків і поглиблення інтеграції країни в світову економіку.

Висновки. Окреслено вплив рівня диверсифікованості міжнародних торговельно-економічних зв'язків країн із ступенем розвитку їх економічної системи. З урахуванням дієвості диверсифікації щодо нівелювання ризиків мінливості світової кон'юнктури в контексті технологічних змін і жорсткої конкуренції та із врахуванням наявних сильних та слабких сторін вітчизняної економіки обґрунтовано доцільність впровадження низки заходів щодо налагодження ефективної зовнішньоекономічної політики держави з метою реалізації її інтересів та гарантування безпеки.

Ключові слова: диверсифікація, світова економіка, міжнародна торгівля, міжнародні торговельно-інтеграційні відносини.

Lesia LYSKOVA

PhD in Economics, Associate Professor of Department of International Trade and Marketing,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Yuliya ZAVADSKA

Ph.D. in Economics, Head of Direct Publishers partnerships, Admixer

DIVERSIFICATION OF TRADE-INTEGRATION RELATIONS OF UKRAINE

Abstract

Introduction. *In the open economy, the diversification of international trade and integration relations is one of the dominant factors in reducing the uncertainty of the external environment. The process of Ukraine's integration into the world economy intensified after the country's independence and was accompanied by numerous turbulences in the internal and external environment. The strategic task for Ukraine now is to develop and implement a balanced foreign economic strategy to create a competitive economy and justify measures to reduce its sensitivity to these adverse conditions by improving the mechanisms of foreign economic activity.*

The purpose of the article is a comprehensive assessment of the diversification of domestic trade-integration relations, taking into account the turbulence of the international economic space.

Results. *The main indicators of diversification of international trade and economic relations of Ukraine are analyzed, on the basis of which its key factors having a specific context and geographical character are singled out. The main problematic issues of development of domestic foreign trade in terms of external and internal factors are identified. The structure and dynamics of spatial and commodity diversification of trade and integration relations of Ukraine are considered. The main directions of increasing the export diversity of commodity flows are systematized and the tasks of expanding trade and economic ties and deepening the country's integration into the world economy are outlined.*

Conclusions. *The degree of diversification of Ukraine's trade and integration relations is quite high and it is determined by the concentration of its efforts on creating favorable conditions for trade in EU markets. At the same time, there are numerous positive trends in the development of diversified trade and integration relations of Ukraine, which indicate the formation of a basis for further stimulation of exports of innovative and knowledge-intensive products and, consequently, greater competitiveness in world markets.*

Key words: *diversification, world economy, international trade, international trade integration relations.*

JEL classification: F10; F15

Вступ

Одним із визначальних факторів функціонування економічних систем сучасності є нестабільність, що значно загострюється у часи кризових явищ. Відкриваючись для переваг міжнародної торгівлі, країни роблять себе більш вразливими щодо потрясінь різного характеру. Зазначені обставини обумовили необхідність пошуку інструментарію оптимізації економічних систем. Провідні світові економісти-теоретики від Адама Сміта до розробників стандартної теорії міжнародної торгівлі Хекшера-Оліна-Самуельсона обґрунтовували важливість участі країни у міжнародному поділі праці і необхідність експортної спеціалізації на основі порівняльних переваг для досягнення економічного зростання і розвитку, зокрема, зменшення торговельних та транспортних витрат як агломераційної сили спеціалізації. Проте, у подальшому, враховуючи необхідність зниження продуктованих ризиків, викликаних спеціалізацією, отримала поширення ідея економічної диверсифікації, яка актуалізується наразі у зв'язку із загальним сповільненням світового економічного зростання та, зокрема, із необхідністю багатьох

країн досягнути більш високих показників продуктивності праці та кількості робочих місць, що сприятиме їх економічному зростанню шляхом структурних перетворень. Як результат, трансформація світового господарства визначається наразі переходом до менш концентрованої та більш різноманітної структури виробництва і торговельних відносин. Зазначені підходи є актуальними і для вітчизняної економіки, яка потребує подальшого поглиблення диверсифікації торговельно-інтеграційних відносин як стабілізуючої сил і може служити ефективним способом управління ризиками, пов'язаними із зовнішньою орієнтацією та забезпечити більш сталий шлях її становлення.

Суттєвий внесок в економічну науку щодо питань диверсифікації торговельно-інтеграційних відносин зробила низка зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема Є. Аكوпова, О. Білорус, В. Геєць, Д. Лук'яненко, О. Михайловська, О. Мозговий, В. Новицький, Т. Оболенська, А. Поручник, Ю. Пахомов, О. Плотников, О. Рогач, О. Татаренко, А. Філіпенко, Т. Циганкова, В. Чужиков, О. Яценко та ін. Водночас, віддаючи належне науковим напрацюванням зазначених дослідників, необхідним є подальше поглиблене вивчення питання диверсифікації міжнародної торговельної діяльності України.

Мета статті

Метою роботи є комплексна оцінка диверсифікації торговельно-інтеграційних відносин України із урахуванням турбулентності міжнародного економічного простору.

Виклад основного матеріалу дослідження

За даними Світового банку, диверсифікованість економіки наразі є одним із ключових підходів до побудови торговельних відносин країн світу та призводить до кращого розподілу ресурсів та підвищення ефективності економічних систем. Диверсифікація міжнародної торговельної діяльності може відбуватися між товарами або торговими партнерами і часто передбачає перехід до більш різноманітної виробничої структури шляхом впровадження нових чи модернізації існуючих технологічних ліній. У країнах, які досягають успіху у використанні конкурентних можливостей, успіх може бути локальним та важко відтворюваним на національному рівні [1-2]. Відповідно до класифікації Організацією Об'єднаних Націй (ООН), здійсненої у 2017 р., із використанням даних Гармонізованої системи опису та кодування товарів Світової митної організації, найбільш диверсифікованими виявились торговельно-інтеграційні відносини трьох країн, а саме Китаю, США та Європейського Союзу. Ними було експортовано понад 4500 товарних категорій. При цьому, близько половини країн, класифікованих ООН як найменш розвинені (НРК), експортують менш ніж 100 найменувань товарів, що нижче середньосвітового значення на 359 одиниць [3]. Розрахунок подібних значень щодо диверсифікації експорту торгівлі послугами ускладнюється відсутністю порівняних наборів даних. Якщо ж говорити про диверсифікацію міжнародної торговельної діяльності з точки зору урізноманітнення кількості країн-партнерів, то вона може сягати від семи до більше двохсот. Найнижчу сходинку за вказаним показником займає Кабо-Верде, котра здійснює зовнішньоекономічну діяльність з сімома країнами. До переліку найбільш активних країн з огляду на економічні відносини, які за згаданою вище категорією охоплюють понад 200 ринків, входять Китай, США, ЄС, Бразилія, Індія, Японія, Республіка Корея, Малайзія, Швейцарія та Туреччина. При цьому, середній рівень кількості країн за поширенням торговельно-інтеграційних відносин становить 119 [2]. Зазначена інформація ілюструє прямий зв'язок між ступенем диверсифікованості міжнародної торговельної діяльності країн та їх економічним розвитком. З огляду на це, підтримка урізноманітнення у зовнішній торгівлі є одним із пріоритетних інструментів розвитку торговельно-інтеграційних відносин.

Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та Всесвітньою торговою організацією (СОТ) у 2019 р. було проведено спільне опитування країн-партнерів «Допомога торгівлі», в ході якого було отримано 133 відповіді. Відповідно до його результатів, економічна диверсифікації надано пріоритете значення у національних або регіональних стратегіях розвитку понад 90% респондентів [2, 4]. Зазначені аспекти актуальні і для вітчизняної економіки. Проаналізуємо стан диверсифікації зовнішньої торговельно-економічної діяльності України.

Таблиця 1. Ключові показники та індикатори економічного розвитку України у 2018 р.

Ключові показники розвитку України у 2018 р.	
Показник	Значення
ВВП України	130 832 млн дол. США
ВНД на душу населення	2660 дол. США
Торговельний баланс України	-8 %
Торговельне сальдо	-11 250,00 млн дол. США
Торгівля послугами у відсотках до ВВП	23,11%
Індикатори міжнародної торгівлі України у 2018 р.	
Індекс Герфіндаля-Гіршмана	0,03
Індекс проникнення на зовнішній ринок	8,34
Загальна вартість експорту товарів	47 335 млн дол. США
Загальна вартість імпорту товарів	57 187 млн дол. США
3 706 найменувань товарів було експортовано до 193 країн	4293 найменувань товарів було імпортовано із 202 країн

Джерело: побудовано автором на основі [5].

Зважаючи на дані, наведені у табл. 1 та рис. 1, питома вага експорту у ВВП становить близько 45%. При цьому, відповідно до прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2021-2023 рр., має відслідковуватись подальше зростання експорту товарів і послуг на рівні 2,9% у 2021 р. із одночасним нарощуванням його темпів до 6,4% у 2022 р. та до 8,2% у 2023 р. [6]. Це свідчить про суттєву експортозалежність вітчизняної економіки.

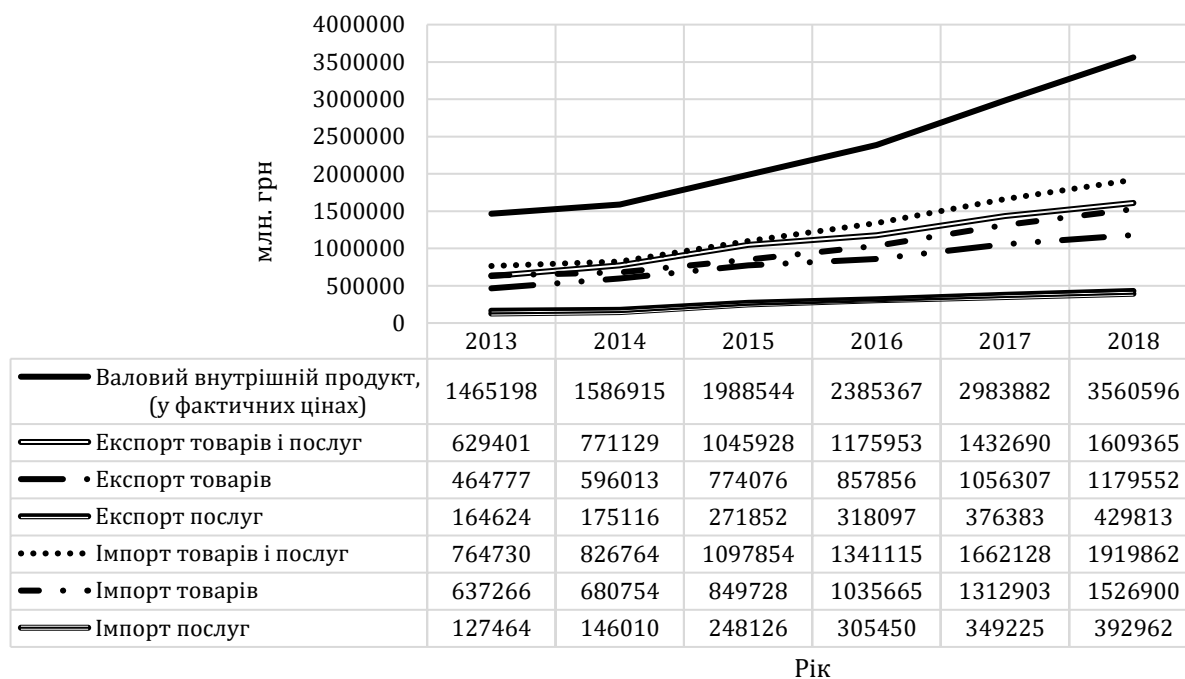

Рис. 1. Динаміка ключових показників економічного розвитку України, 2013-2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [7].

Важливого значення набуває співвідношення експорту та імпорту товарів, що ілюструє можливість країни до погашення наявного дефіциту торговельного балансу надходженням фінансових ресурсів. У 2018 р. в Україні було від'ємне торговельне сальдо та баланс. Коефіцієнт перевищення імпорту товарів та послуг над експортом товарів та послуг у 2018 р. становив 1,19, та відслідковується тенденція до подальшого збільшення зазначеного індикатора. Тобто, від'ємне сальдо торговельного балансу буде збільшуватись, що зумовлює значну вразливість щодо надходження валютних ресурсів до країни у залежності від цінових коливань на міжнародному ринку.

Міра диверсифікованості торговельно-інтеграційних відносин країни обчислюється за індексом Герфіндаля-Гіршмана (ННІ) для експортних потоків з бази даних Світового інтегрованого торгового рішення (WITS) та даних про експорт послуг з бази даних МВФ. Значення цього індексу для України у 2018 р. наближено до 0, що свідчить про досить значний ступінь деконцентрації міжнародних торговельних відносин, що підтверджується об'ємним переліком країн та найменувань товарних позицій, які залучені до експорту/імпорту (табл. 2).

Таблиця 2. Основні країни-партнери та товарні групи торговельно-інтеграційних відносин України у 2018 р.

Топ 5 партнерів України з експорту та імпорту в 2018 р.			
Експорт		Імпорт	
Країна	Показник	Країна	Показник
Російська Федерація	3652 млн дол. США з часткою партнерів 7,72%	Російська Федерація	8090 млн дол. США, частка партнерів становить 14,15%
Польща	3257 млн дол. США з часткою партнерів 6,88%	Китай	7608 млн дол. США, частка партнерів становить 13,3%
Італія	2629 млн дол. США, частка партнерів - 5,55%	Німеччина	5983 млн дол. США, частка партнерів становить 10,46%.
Туреччина	2352 млн дол. США, частка партнерів - 4,97%	Білорусь	3787 млн дол. США, частка партнерів становить 6,62%
Німеччина	2208 млн дол. США, частка партнерів - 4,67%	Польща	3642 млн дол. США, частка партнерів - 6,37%
Топ 5 товарів, які Україна експортувала/ імпортувала у 2018 р.			
Експорт		Імпорт	
Найменування товару	Сума, тис. дол. США	Найменування товару	Сума, тис. дол. США
Соняшникова олія та сафлорова олія	3729448,64	Нафта	5519876,09
Кукурудза (без насіння)	3496683,04	Природний газ	3146768,60
Пшениця	2993967,70	Бітумне вугілля	2591689,82
Агломеровані залізні руди та концентрати	1611065,11	Лікарські засоби	1081620,27
Набори електропроводки запалення та інші набори проводів	1365655,31	Автомобілі	819844,13

Джерело: побудовано автором на основі [5].

Найпотужнішим партнером України є країни ЄС, частка експорту до яких у загальному обсязі українських товарів становить близько 40,0%, співпраця з яким значно посилює диверсифікованість зовнішньоекономічної діяльності загалом та торговельних відносин зокрема (табл. 2). У структурі експорту / імпорту торгівля із РФ досі становить значну частину. Загалом питома вага країн СНД за зазначеним показником сягає понад 16% та має тенденцію до скорочення унаслідок військової агресії та обмежувальних заходів з боку РФ. Негативно вплинуло на експорт України та ВВП також призупинення РФ дії Договору про зону вільної торгівлі з Україною з 1 січня 2016 р., в результаті чого були запроваджені ставки ввізного мита на рівні режиму

найбільшого сприяння замість попередньо чинних «нульових» ставок ввізних мит. Окрім того, РФ заборонила імпорту деяких сільськогосподарських товарів українського походження та обмежила транзитний рух вантажу з України через територію Росії до третіх країн, а саме до Казахстану та Киргизстану [8]. Зазначені дії в цілому призвели до зниження просторової концентрації та переорієнтації торговельно-економічних відносин України та поступового скорочення монопольного характеру імпорту ринків постачання стратегічно важливих товарних позицій, зокрема енергоносіїв. Як наслідок, наразі відбувається реструктуризація торговельно-інтеграційних відносин України у бік їх зміцнення із країнами ЄС. Крім того, Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України пріоритетними для розвитку експортної діяльності були визначені (крім країн-членів ЄС) такі країни, як Туреччина, Китай, Індія, Єгипет, Саудівська Аравія, Канада, ОАЕ, США, Ізраїль, Білорусь, Грузія, Молдова, Японія, Індонезія, Таїланд, Бангладеш, Ліван, Філіппіни, Нігерія та Швейцарія. Для подальшого налагодження роботи з перерахованими ринками має здійснюватися комплексна державна програма дій щодо забезпечення конкурентоспроможної присутності вітчизняних товаровиробників у їх межах [8]. Отже, зазначені обставини формують як складні виклики, так і нові можливості для розвитку вітчизняної експортно-імпорту діяльності та свідчать про здатність вітчизняного сектору економіки адаптуватися до нових викликів зовнішньої торгівлі.

Щодо характеристики товарної продукції у структурі зовнішньої торгівлі України, то експорт носить переважно сировинний характер. Що ж стосується імпорту, то у переліку основної групи присутня продукція інвестиційної направленості, наявність якої закладає основу для економічного розвитку в майбутньому. Таке, деякою мірою, незбалансоване зростання обумовлене, з одного боку, залежністю країни від необхідності імпорту корисних копалин, зважаючи на надмірну енерго- і ресурсоемність галузей народного господарства, а з іншого – дещо екстенсивним характером розвитку секторів економіки, що формують основні експортні товарні групи. Надзвичайно низький показник присутності постачальників послуг свідчить про недостатність використання потенціалу цієї категорії у межах міжнародних торговельно-економічних відносин України. Незважаючи на значний потенціал для урізноманітнення експорту, деякі бар'єри на шляху диверсифікації міжнародних торговельних відносин, такі як нерозвинений приватний сектор чи інфраструктурний дефіцит, незбалансованість структури економіки та її повільна перебудова, низька конкурентоспроможність національного виробництва, обмежений фінансовий доступ також є частиною стримуючих факторів, з якими стикається вітчизняна економіка. Крім того, ступінь диверсифікованості експорту залежить від глибини та масштабів торгових бар'єрів, котрі виникають унаслідок торговельно-стандартних, фінансових, технологічних і фітосанітарних обмежень, а також відсутність повного чи асоційованого членства у низці торговельно-інтеграційних угруповань системи ГАТТ/СОТ. З метою забезпечення збільшення частки в експорті продукції високотехнологічного характеру, державою було розроблено Експортну стратегію України: Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі на період 2017-2020 рр. [9], у межах якої було обрано як пріоритетні для формування товарного портфелю експортної діяльності розвиток таких секторів, як виробництво запчастин та комплектуючих виробів для аерокосмічної та авіаційної промисловості, машинобудування і харчової промисловості. Одночасно з цим проводиться системна політика із напрацювання можливостей укладання нових угоди про вільну торгівлю з певними торговельними партнерами.

Отже, подальше урізноманітнення міжнародних торговельних відносин України має будуватися із урахуванням як вертикальної, так і горизонтальної диверсифікації. Першочерговим завданням для України має бути проникнення та зміцнення позицій національного товаровиробника на зовнішніх ринках товарів та послуг за рахунок

трансформації структури експорту від сировинних товарів у бік промислових виробів та із посиленням їх конкурентоспроможності. Перспективи подальшого розвитку торговельно-інтеграційних відносин України пов'язані з проведенням налагодженої зовнішньоекономічної політики держави з метою реалізацією її інтересів та гарантування безпеки.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Зовнішньо орієнтоване зростання має багато важливих переваг для країн, що розвиваються та дозволяє підвищити ефективність економічної системи загалом і поліпшити якість задоволення споживчих потреб зокрема. Одним із ключових факторів забезпечення стабільного розвитку міжнародної торговельної діяльності є її диверсифікованість, ступінь якої у країнах світу визначається низкою чинників, а саме географічними, економічними, політичними тощо.

Ступінь диверсифікованості торговельно-інтеграційних відносин України є досить високою та визначається концентрацією зусиль на створенні сприятливих умов для торгівлі на ринках ЄС. Наразі становлення вітчизняної міжнародної торговельної діяльності відбувається під дією сукупності стримуючих внутрішніх та зовнішніх факторів, зокрема, переважно сировинний характер експорту, що сформований з товарів із відносно низькою технологічною складовою, майже не розвинена експортна діяльність у сфері послуг, тарифні бар'єри та протекціоністські стандарти, агресія з боку РФ тощо. При цьому, відслідковуються чисельні позитивні тенденції із розбудови урізноманітнених торговельно-інтеграційних відносин України, які свідчать про формування підґрунтя для подальшого стимулювання експорту інноваційної та наукомісткої продукції і, як наслідок, більшої конкурентоспроможності на світових ринках.

Список літератури

1. Семенюк В. В. Теоретичні аспекти диверсифікації міжнародної торгівлі. *Економіка та підприємництво*. 2010. Вип. 25. С. 39–47.
2. OECD, WTO Aid for trade at a glance 2019. Economic diversification and empowerment OECD, WTO. 2019. P. 135-149.
3. NH Market concentration index By Country 1988-2018. World integrated trade solution: Веб-сайт. URL: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/country/by-country/startyear/LTST/endyear/LTST/indicator/NH-MKT-CNCNTRTN-NDX>
4. EU Aid for Trade. Progress Report 2019 Review of progress on the implementation of the updated EU Aid for Trade Strategy of 2017. URL: https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/eu-aid-for-trade-progress-report-2019_en.pdf
5. Прогноз економічного і соціального розвитку України 2021 – 2023. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/Files/GetFile?lang=uk-UA&fileId=68afc88a-c642-4f3c-95c9-ed5a9c6546a6>
6. Національні рахунки України за 2018 рік : стат. зб. Державна служба статистики України. Київ. 2020. 248 с.
7. Ukraine Trade Summary 2018 World integrated trade solution: Веб-сайт. URL: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/UKR/Year/LTST/Summarytext>
8. Тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=dacb14b1-6f6b-4e14-8f30-40850c221b22>
9. Експортна стратегія України: Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017 – 2021. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства

України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e6ab10fa-0ad9-4fe4-b8be-32f570693b64&title=EksportnaStrategiiaUkrainiDorozhniaKartaStrategichnogoRozvitkuTorgivli2017-2021>

References

1. Semenyuk, V. V. (2010). «Theoretical aspects of international trade diversification». *Economics and entrepreneurship*. Issue. 25, pp. 39–47.
2. OECD, WTO (2019). «Aid for trade at a glance 2019». *Economic diversification and empowerment* OECD, WTO, pp. 135-149
3. HH Market concentration index By Country 1988-2018. World integrated trade solution: Website. Available at: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/country/by-country/startyear/LTST/endyear/LTST/indicator/HH-MKT-CNCNTRTN-NDX>
4. EU Aid for Trade (2019). Progress Report 2019 Review of progress on the implementation of the updated EU Aid for Trade Strategy of 2017. Available at: https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/eu-aid-for-trade-progress-report-2019_en.pdf
5. National accounts of Ukraine for 2018: stat. zb. State Statistics Service of Ukraine. Kiev. 2020. 248 p. Available at: ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/02/zb_nru2018.pdf
6. Ukraine Trade Summary 2018 World integrated trade solution: Website. Available at: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/UKR/Year/LTST/Summarytext>
7. FORECAST OF ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT OF UKRAINE 2021 – 2023. Ministry of economic development, trade and agriculture of Ukraine. Available at: <https://www.me.gov.ua/Files/GetFile?lang=uk-UA&fileId=68afc88a-c642-4f3c-95c9-ed5a9c6546a6>
8. Trends in the development of foreign trade of Ukraine. Ministry of economic development, trade and agriculture of Ukraine. Available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=dacb14b1-6f6b-4e14-8f30-40850c221b22>
9. Export Strategy of Ukraine: Roadmap for Strategic Trade Development 2017 – 2021. Ministry of economic development, trade and agriculture of Ukraine. Available at: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e6ab10fa-0ad9-4fe4-b8be-32f570693b64&title=EksportnaStrategiiaUkrainiDorozhniaKartaStrategichnogoRozvitkuTorgivli2017-2021>

Стаття надійшла до редакції 15.09.2020 р.